
**TALABALARNING O'Z USTIDA MUSTAQIL ISHLASH FAOLIYATINING
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI****Seytpenbetov Iqilas Janaxmed o'g'li****NDPI san'atshunoslik fakulteti Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi 3-j guruhi
talabasi**

**Umurzoqov Dilmurod Xolmurodovich
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.070>**

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning o'z ustida mustaqil ishlash faoliyatining ijtimoiy - psixologik xususiyatlari hamda talabalarda o'z ustiga ishlash borasidagi nazariy ma'lumotlar tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek yosh va pedagogik-psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan talabalarning bilim faoliyatini oshirish muammosi muhokama qilingan. Talabalarda o'z ustida mustaqil ishlash jarayonini tarkibiy qismlari ishlab chiqilgan: talaba tomonidan o'z oldiga o'quv topshirig'ining qo'yilishi; talaba tomonidan topshiriq yechimini qabul qilinishi; o'tilayotgan fani bilan bog'liqlikni izlash maqsadida talaba tomonidan o'quv topshirig'ining qayta ko'rib chiqilishi kabilar haqida so'z boradi. Bundan tashqari o'z ustida mustaqil ishlash bo'yicha adabiyotlar tahlili olib borilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, individuallik, temperament, qobiliyat, o'quv dasturi, ko'nikma darajasi, talaba, yosh xususiyatlari, kognitiv faoliyat, kuzatish, introspeksiya, bilish jarayonlari.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УЧАЩИХСЯ ПО САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ НАД СОБОЙ****Сейтпенбетов Икиласа Джанахмеда****НДПИ факультет искусств Студентка 3 группы педагогики и психологии**

**Умурзоков Дилмурод Холмуродович
Доктор философии (PhD) в области психологии**

Аннотация. В данной статье рассмотрены социально - психологические особенности самостоятельной работы учащихся над собой, а также теоретические данные о работе студентов над собой. Обсуждалась также проблема повышения познавательной активности обучающихся в высших учебных заведениях с учетом возрастных и педагогико-психологических особенностей. У учащихся вырабатываются компоненты процесса самостоятельной работы над собой: постановка студентом перед собой учебного задания; речь идет о таких аспектах, как принятие студентом решения задачи; пересмотр студентом учебного задания с целью поиска связи с изучаемым предметом. Кроме того, был проведен анализ литературы по самостоятельной работе над собой.

Ключевые слова. самостоятельное обучение, индивидуальность, темперамент, способности, учебная программа, уровень умений, ученик, возрастные особенности, познавательная деятельность, наблюдение, самоанализ, познавательные процессы.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE ACTIVITY OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ON THEMSELVES

Seytpenbetov Iqilas Janaxmed o'g'li

NDPI Faculty of art studies Pedagogy and psychology educational direction 3-student of group j

Umurzoqov Dilmurod Xolmurodovich
Doctor of philosophy in psychology (PhD)

Annotation. This article develops recommendations on the socio - psychological characteristics of students ' independent work activities and theoretical information on working on themselves in students. Also discussed is the problem of increasing the cognitive activity of students studying in higher education institutions, taking into account age and pedagogical-psychological characteristics. In students, components of the process of independent work on oneself have been developed: the imposition of an educational assignment by a student to oneself; the acceptance of the assignment solution by the student; there is talk of such as a revision of the assignment by the student in order to seek a connection with the subject being studied. In addition, an analysis of literature on independent work on oneself has been carried out.

Keywords. Independent Education, individuality, temperament, ability, curriculum, skill level, student, age characteristics, cognitive activity, observation, introspection, cognitive processes.

Kirish. Institutning zamonaviy talabasi, birinchi navbatda, keyingi rivojlanish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo'lgan yigitdir. Jamiyatning eng muhim intellektual salohiyati bo'lgan birinchi kurs talabasi kechagi talaba bo'lib, u zarur tajribaga ega emas va uni sotib olishga shoshilinch ehtiyoj sezadi. Shu munosabat bilan o'qituvchi birinchi kurs talabasi faoliyatini mustaqil ishlarga imkon qadar tezroq moslashishga yo'naltirishi juda muhimdir. Bu kognitiv faoliyatni rivojlantirishni nazarda tutadi. Talabaga ushbu faoliyatni nafaqat imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirish uchun, balki bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash uchun olib borishini tushuntirish kerak.

Ta'lim psixologiyasi shaxsning bilimlarni egallash, mustahkamlash uslublaridan iborat faoliyat jarayonini qamrab oluvchi qator savollarning tuzilishini o'rganadi, shuningdek, ularning natijasida individual tajriba, bilim, malaka va ko'nikmalari shakllanadi. Inson dunyo bilan hamkorlikdan nimadir yangi narsa o'rganish va o'z ehtiyojlarini qondirish uslublarini takomillashtirib borganligi sababli ham bilim olishga bo'lgan intilish insonning butun umri davomida ta'qib etib boradi, chunki odam har bir amaliy bilimini hayotdan o'rganadi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim olish har bir faoliyatda mavjud bo'lib, u subyektning shakllanish jarayonini o'z ichiga qamrab oladi. Shunday qilib, ta'lim olish yetarli darajada keng tushunchadir, u o'z ichiga nafaqat ta'lim olishning uyushtirilgan shakllarini, (maktab, kurslar, oliygo'h), balki inson tomonidan kundalik hayotda egallanayotgan bilim va malakalarni ham o'z ichiga oladi.

Boshqa faoliyat turlari bo'lmish o'yin va mehnatdan o'zining maxsusligi mohiyati bilan ajralib turuvchi bu faoliyatni psixologik faoliyat sifatida yondashilganda, o'qish faoliyatining uyushgan shakllarini ko'riladi. Uning eng muhim jihati shuki, u istalgan boshqa bir faoliyatga insonni tayyorlaydi va uning asosi bo'lib hisoblanadi.

Talabalik yoshi-bu oliy o'quv yurtining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan hodisa. K. D. Ushonskiy bu yoshni «eng hal qiluvchi» deb atadi, chunki aynan shu davr insonning kelajagini belgilab beradi, bu o'z ustida intensiv ishlashning juda faol davri.

L. D. Stolyarenko talabalar jamoasini oliy ta'lim instituti tomonidan tashkiliy jihatdan birlashtirilgan odamlarning o'ziga xos ijtimoiy toifasi, o'ziga xos jamoasi sifatida tavsiflaydi [1]. I. A. Zimnaya ta'rifi ko'ra, talabalar tarkibiga eng yuqori ta'lim darajasi, madaniyatni

eng faol iste'mol qilish va kognitiv motivatsiyaning yuqori darajasi bilan ajralib turadigan bilim va kasbiy ko'nikmalarni maqsadli, tizimli ravishda o'zlashtiradigan odamlar kiradi. B.G. Ananievning fikricha, 17 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan hayot davri shaxsni shakllantirishning yakuniy bosqichi va professionallashtirishning asosiy bosqichi sifatida muhim ahamiyatga ega. B. G. Ananyevning so'zlariga ko'ra, 17 yoshga kelib, shaxs o'z-o'zini tarbiyalash faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish uchun maqbul sub'ektiv sharoitlarni yaratadi.

Psixologlarning bu boradagi izlanishlariga ko'p bo'lgani yo'q va bu sohada hali u darajada sezilarli ishlar qilingan emas. Ammo o'z ustida ishlash faoliyatini tashkil qilish uchun asos yetarli darajada shakllangan va ular o'qitish nazariyasining aniq savol-muammolariga psixologiyaning bir yoqlama yondashishiga yo'l qo'yadi.

Talabalarda o'z ustida ishlash faoliyati nazariyasining asosi nima va u psixologiya o'qitish metodikalarini ishlab chiqishda qanday ahamiyatga ega?

Avvalambor, psixologiyaning qaysi sohasida ishlashdan qat'iy nazar, o'qituvchi o'qish faoliyati nazariyalarining asosiy qonun qoidalarini bilishi zarur. Bu bilim egallab olish qoidalari va o'qitish metodikalarini to'g'ri tuzish uchun juda muhim. O'qish faoliyati psixologiyada ilmiy tushuncha sifatida bir yaqqol ifodaga ega erpas. Rus pedagogikasi va psixologiyasining «klassik» nazariyalarida - bu «kichik maktab yoshdagi yetakchi faoliyat», «ijtimoiy faollikning asosiy shakli» sifatida e'tirof etiladi.

D.B.Elkonin va V.Davidovning ta'kidlashicha, o'qish faoliyati - bu talabalarning nazariy bilimlar-o'zlashtirishga qaratilgan va fikrlashning o'sishini ta'minlaydigan faoliyatlaridan biri sifatida ko'rsatiladi. O'z ustida ishlash faoliyati o'quvchining o'zi amalga oshirib o'zini o'zgartirish uchun maxsus tashkil qilingan faoliyat bo'lagidir. Talabalarda o'z ustida ishlash faoliyatining muhim qismi o'quv topshirig'i hisoblanadi. Topshiriq yechilish jarayonida, har bir amaliy mashg'ulotdagi kabi, o'quvchi tomonidan o'rganilayotgan obyektga yoki bu haqdagi tasavvurda ma'lum bir o'zgarishlar yuzaga keladi, ammo natijada subyektning o'zi o'zgaradi. O'quv topshirig'i subyektda oldindan berilgan o'zgarish sodir bo'lgandagina yechimi topilgan deb hisoblash mumkin. Talabalarda o'z ustida ishlash faoliyati jarayonida yosh avlod kattalarning tarbiyasiga tayanadi, o'rganadi. Har bir yosh avlod dunyo haqidagi bilimlarni bevosita uni o'rab turgan borliqdan oladi, ammo yoshlar bu bilimlarni o'zi yaratmaydi, balki ularni katta avlodlardan «narsa (buyumlar), maxsus tashkilot va yangi avlodning bu narsalar bilan bog'liq faoliyati orqali» oladi.

Talabalar tomonidan psixologiyani o'rganilayotganda o'qituvchi ularga inson faoliyati bilan bog'liq bir qator topshiriqlarni tuzishi va ularga berishi mumkin. Uning barcha savoli bir xil, ya'ni «Bu faoliyat bo'lib hisoblanadimi?». Buning natijasida talabalar faoliyat tushunchasini o'zlashtirib olishlari lozim. Biz bilamizki, o'quv fanlar tizimida, haqiqatan ham bilimni o'zlashtirish uchun o'quv jarayonini o'quv topshiriqlarini yechish tizimiga aylanishi lozim. Boshqacha qilib aytganda o'quv topshirig'ini yechish epizodik emas, balki o'qish faoliyatida egallangan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llab, o'rganishi, o'qituvchi tomonidan berilayotgan tayyor bilimlarni kitoblardan olishi emas, balki talabalarning o'zi faol faoliyat yuritishi lozim.

Talaba tomonidan o'quv topshirig'ini yechilish jarayonining o'zi - bu o'z ustida ishlash faoliyati deyiladi. Bu jarayonning tarkibiy qismi bolib, a) talaba tomonidan o'z oldiga o'quv topshirig'ining qo'yilishi; b) talaba tomonidan topshiriq yechimini qabul qilinishi; d) o'tilayotgan fani bilan bog'liqlikni izlash maqsadida talaba tomonidan o'quv topshirig'ining qayta ko'rib chiqilishi; e) ajratilgan munosabatni modellashtirish; bu munosabatni «sof holda» o'rganish uchun modelni o'zgartirish; g) umumiy usul bilan yechiladigan topshiriqlar tizimining qurilishi; h) avval bajarilgan harakatning nazorat qilinishi va keyingi harakatga o'tishi; i) baholash (o'z-o'ziga baho berish) hamma harakatlarning yaxshi bajarilish uslubini o'quv topshirig'i yechilishining umumiy uslubini o'zlashtirish va boshqalar.

Barcha yuqoridagi elementlarning ketma-ketligi o'quv topshirig'ining bajarilishida talabaning o'qish faoliyatini tashkil etadi.

Ekspirimental va nazariy tekshirishlar o'tkazilgan maktablarda o'qish faoliyatining asosiy nazariy muammolarini ishlab chiqqan jamoat psixologlari nazariyasi faoliyat va psixikaning birlik prinsipidan samarali foydalanganlar. Ammo umumiy nazariyani o'qitish mumkin, qo'llanilishi ma'lum oldini olish choralari nafaqat maktab ta'limining, balki o'qitishning boshqa turlariga talabalar tajribasi asosida qurilgan.

Talabalarda o'z ustida ishlash faoliyati tushunchasining paydo bo'lganligiga ko'p bo'lgani yo'q, ko'pi bilan 20 yil avval, bu o'quvchilarning bilim saviyasi kriteriyalari tavsiyanomasini ishlab chiqilishi bilan bog'liq bo'lgan. Talabalarda o'z ustida ishlash faoliyatining to'laligicha ko'rib chiqish zarurati bilan u nafaqat bilim, ko'nikma, malaka va ular ortidagi usullar, o'quvchilarning o'quv materialini bilan harakat operatsiyalarini, balki, o'quvchi tomonidan o'quv materialining qabul qilinishi, uning o'zi tomonidan nazorat qilinishi, o'z-o'ziga baho berishini ham o'z ichiga oladi.

O'qish - bu mustaqil faoliyatni bajarish, buni o'quv materialiga ijodiy yondashmasdan, o'quv topshirig'ini o'zini tahlil qilish va o'zini baholay bilmasdan bajarib bo'lmaydi. O'qishga o'rganish - bu o'quv faoliyatini bajarish talaba uchun zarur topshiriq bo'lib hisoblangan.

Har bir oliygohdagi psixologining oldiga qo'yilgan muhim topshiriq - talabaning o'quv faoliyatini shakllantirish yoki uni psixologiyasini o'rganishga qaratilgan. Talaba o'zi mustaqil ishlashni, o'zining idroki, aqli bilan ish yuritishni bilmas ekan, u doimo o'qituvchining og'zidan chiqqan tayyor bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga harakat qiladi va kitobdagi ilmiy, tushunchalarni mexanik tarzda yodlab oladi, ammo lining o'zi biror marta ham bu bilimlarni amaliyotda qo'llay olmaydi. Bu esa uning kishilar bilan ongli, to'g'ri psixologik muloqot o'rnatishga va faoliyatni yo'lga qo'yishga, psixologik fikr yuritishga o'rgana olmasligiga sabab bo'ladi.

P.Ya. Galperin ta'kidlashicha: «Insonning har bir harakatining nazorat, bajaruv va mo'ljal qismlari mavjuddir. O'quv jarayonida o'quvchi yo'l-yo'riqni mo'ljalga qarab faoliyatni bajaradi va bu o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi. Yo'riqnoma ham o'qituvchi tomonidan beriladi».

Bu konsepsiya asosida o'qitish faoliyatini tashkil etishning yaxshi natija berishi nafaqat P.Ya. Galperin izdoshlari tomonidan, balki uning maktabi tomonidan ham isbotlangan.

Psixologiyani o'qitish metodikasida bu borada erishilgan imkoniyatlarni ishlatish ehtiyoji mavjud. Birinchidan, pedagogik oliygohlarda (fakultet yo'nalishiga qarab) maxsus maktab fan sohalariga moslab talabalar tomonidan laboratoriya va amaliy darslarda metodikalar ishlab chiqish;) ikkinchidan, psixologiya fanini oliygohlarda aynan shu metodika va nazariyalar asosida o'tish; uchinchidan, psixologiya o'qituvchisi tashviqot ishlarini olib borishda, yuqoridagi konsepsiya asosida va umuman o'qitishning faol metodlari asosida amalga oshirishda cheksiz imkoniyatlari mavjud.

Ta'lim psixologiyasining yana bir yo'nalishi bo'lib nazariy yuksaltirishga asoslangan subyektning faolligi shakli deb aytiladigan o'quv faoliyati hisoblanadi, u avlodlarning ijtimoiy tajribasi natijasida individual rivojlanish shartiga qaratilgan bo'ladi. D.B.Elkonin o'quv faoliyatining muhim qismi bo'lgan o'quv topshirig'ining yechimini topish natijasida faoliyatni bajaruvchi subyektning o'zgarishi, uning dunyoqarashi, bilimi, malakalarini shakllanishiga sabab bo'lishini ko'rsatib bergan. V.V.Davidov, o'quv faoliyati - bu nazariy bilimni egallashni o'zi, o'qish faoliyatining shakllanishiga esa mustaqil o'qish va ijodiy yondashish sabab bo'lishini aniqlagan.

D.B.Elkonin va V.V.Davidov 1960-1970-yillarda o'qitishni rivojlantirish tizimini ishlab chiqadilar va oliy ta'lim amaliyotida sinab ko'rdilar. Uning asl mohiyati bo'lib nafaqat o'qituvchilarni o'quv jarayonida ma'lum bir bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni har qanday ilmiy ma'lumot bilan ishlay olishga o'rgatish bo'lib ham hisoblanadi. Bu maktab namoyondalarining asosiy maqsadi insonlarni fikr yuritishga o'rgatish lozimligidan iborat, shuning uchun talabalarda zamonaviy fikr yuritish asoslarini egallashlari ilgari suradilar. Boshqacha qilib aytganda, o'qishni shunday tashkil etish kerakki, doimo u «rivojlanuvchi xarakterga» ega bo'lishi lozim.

D.B.Elkonin - Davidov g'oyaviy tizimida o'qitish natijalari tavsifnomasi o'z ichiga quyidagi

ko'rsatkichlarni oladi; a) o'qish faoliyatining shakllanganlik darajasi; b) o'quvchilarning intellektual rivojlanish darajasi; d) o'quvchilar jamoasining va shaxsni rivojlanish darajasini; e) o'qitish oxirida o'quvchilarning bilim, malaka va egallagan ko'nikmalar darajasi.

Biz ko'rganimizdek, tavsifnomalar ichida, deyarli yakka va asosiy an'anaviy tizimda o'qitishning sifati ko'rsatkichida bilim hajmi darajalari mavjud emas. Bundan ko'rinadiki, rivojlantiruvchi o'qitish tizimi tomonidan bilimning zarur va keraklilari inkor etiladimi? Albatta yo'q, bu yerda e'tibor bilim soniga emas, shaxsning qanday bilim, malaka va ko'nikmalar, uslublari va boshqa sifatli jihatlarni egallaganiga qaratiladi. Axir bilim shaxsni rivojlanishiga hissa qo'shish va faqatgina o'qitish maqsadi bo'lib qolmasligi kerak.

Shunday qilib, o'quv faoliyati - subyekt faoliyatini o'zgartiruvchi, hech narsani bilmagandan biluvchiga bilim, malaka va ko'nikmalarni egallagan shaxsga aylantirishdir. Shuning uchun ham o'quv faoliyati o'z-o'zini o'zgartirish, o'zini namoyon etish faoliyati deb aniqlanishi mumkin va buning predmeti sifatida o'quvchilarning ijtimoiy tajriba orttirish orqali egallagan tajribalarini olish mumkin. Ijtimoiy tajribaning egallangan bo'lagi va bu avvalgi tajribani o'zgartirish hisobiga o'quv faoliyatining mahsulini tashkil etadi.

Xulosa

Olib borgan tadqiqot ishimiz bo'yicha, kognitiv faoliyat keng ko'lamli vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu tanlagan mutaxassisligi bo'yicha bilim doirasini chuqurlashtirish va kengaytirishga yordam beradigan talabalarning turli xil o'quv va sinfdan tashqari faoliyatining ajralmas qismi bo'lishi mumkin. Biz, asosan, talabada shaxsning ijodiy fazilatlarini, o'rganilayotgan materialdan tashqariga chiqish ehtiyojlari va imkoniyatlarini, o'z-o'zini rivojlantirish va uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini shakllantirish zarurligidan kelib chiqamiz. Umuman olganda, talabalar rivojlanishining eng muhim omili bo'lib xizmat qiladigan kognitiv faoliyat umumiy ufqni kengaytirish, intellektual darajani oshirish zarurati bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, faqat talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, biz ularning bilim faolligini samarali rivojlantira olamiz. Ikkinchisi kelajakda talabaning yuqori darajadagi mustaqilligi va javobgarligini ta'minlaydigan etakchi mexanizmlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'uxati

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада такомиллаштириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 27 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада такомиллаштириш тўғрисидаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарор.

Зимняя И.А. Педагогическая психология: уч. для студентов по пед. и психол. направ. и спец. — М.: Логос, 2000. — С. 384.

Павлова Л.Н. Содержание и организация самообразовательной деятельности по формированию субъективной активности студентов: Автореф. Дис .канд.пед.наук. - Красноярск, 2000. — С. 19

J.G.Yoldoshev Zamonaviy dars. Malaka oshirish; muammolar, izlanishlar, yechimlar. A.Avloniy nomidagi XTXQTMOM.-T.; 2017yil.

Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.-T.; 2013yil.

В.Я.Нечаев,В.И.Добренков Российская система развития личности/ Человек и современный мир. Человек и современный мир, место издания ИНФРА-М.: 2002 , с. 387-418